

Beväpnade missionärer:

Islam och fransk imperialism i en revolutionär dagstidning

Av: Linnea Björnegren

Handledare: Per Faxneld

Södertörns högskola | Institutionen för historia och samtidsstudier

Kandidatuppsats 15 hp

Religionsvetenskap C | höstterminen 2019

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	1
1.1 Bakgrund.....	1
1.2 Teori.....	2
1.3 Syfte och frågeställning.....	3
1.4 Disposition.....	3
1.5 Material.....	4
1.6 Metod.....	4
1.7 Tidigare forskning.....	7
2 Undersökning.....	8
2.1 Fyra nyanser av antiklerikalism.....	8
2.2 Propaganda i Egypten.....	9
2.3 Strategins framgångar.....	11
2.4 Propaganda i Frankrike.....	12
2.5 Islam och Osmanska riket.....	16
2.6 Motståndet mot ockupationen.....	17
2.7 Vetenskapsjournalistik.....	20
2.8 Efter ockupationen.....	22
3 Slutsatser.....	22
4 Referenser.....	25
4.1 Källor.....	25
4.2 Litteratur.....	25
5 Appendix.....	27

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Direktoriet som styrde Frankrike sedan hösten 1795 utvecklade 1798 en plan att främja kriget mot Storbritannien genom att invadera Egypten, ta kontroll över genomfartsleder och på så sätt försvåra kontakterna mellan Indien och London. Idén föddes under årets första månader och fick stöd av Napoléon Bonaparte, som ledde expeditionen till en början. Bonaparte anlände i Alexandria 1 juli 1798 (Furet, 1995, s. 195-199) med 38 000 soldater och 167 vetenskapsmän (Enan, 1999).

Vetenskapsmännens arbete resulterade i *La Description de l'Égypte*, en serie böcker på sammanlagt 9500 sidor om Egyptens historia, samtid, och natur som publicerades mellan 1810 och 1830 (de Lavergne, 2007).

De första månaderna efter invasionen framställde Bonaparte sig som en vän till sultanen, som kommit för att befria Egypten från de korruperade mamlukerna. I september samma år förklarade Osmanska riket krig mot Frankrike ('Abd al-Mu'ti, 1999). På samma sätt som Frankrike försökt använda militära medel för att sprida revolutionära ideal i Europa försökte man skapa ett "upplyst" protektorat i Egypten (Furet, 1995, s. 199). Ockupationen av Egypten rättfärdigades dessutom med de upplysningsideal och de teknologiska och konstnärliga framsteg som de inresta franska vetenskapsmännen sades föra med sig (al-Sayyid Marsot, 1999).

Gemensamt för de franskokuperade länderna var att den frihetsivrande retoriken utlovade mer än de faktiska fördelar som befolkningen kunde få uppleva (Furet, s. 199-200). Divanen som etablerades i Kairo hade lite verklig makt, och användes främst som ett verktyg för att underlätta skatteindrivning (al-Sayyid Marsot, 1999). Resurser togs från befolkningen för ockupationsmaktens uppehälle, och med tanke på de begränsade fördelar som ockupationen förde med sig var det franska styret knappast till befolkningens fördel. 1798 och 1799 utbröt flera uppror i Frankrikes nybildade systerrepubliker (Furet, s. 199-200). Dessa resningar sågs av fransmännen som ett resultat av fanatism pådriven av religiösa ledare, och motståndet tolkades som uppror mot friheten hellre än som revolt mot en rovgirig ockupation (Enan, 1999).

Mamlukerna som styrde Egypten innan invasionen talade ett annat språk än den egyptiska majoritetsbefolkningen och kom från andra länder (al-Sayyid Marsot, 1999), men det faktum att ockupanterna till skillnad från Egyptens tidigare regenter inte var muslimer tillförde en religiös aspekt till motsättningarna mellan styrande och styrda (al-Khûlî, 1999). Incidenter där franska soldater

skändade både Koranen och moskéer förvärrade situationen (al-Sayyid Marsot). Bonaparte betraktade religiösa motsättningar som det främsta hotet mot expeditionen ('Abd al-Mu'ti, 1999). Sultanen hade ett andligt inflytande som kunde vändas mot Osmanska rikets fiender, därav Bonapartes kortlivade ansats att framställa sig som sultanens allierade. Eftersom hans försök att utmåla ockupationen som förenligt med sultanens vilja var dömt att misslyckas letade Bonaparte efter stöd från andra muslimska furstar. Sharifen av Mecka, Ghalib bin Musa'id, var den enda som svarade, och deras vänskapliga korrespondens gavs stor publicitet ('Abd al-Mu'ti).

1.2 Teori

Edward Said beskrev i boken *Orientalism* (1979) hur representationer av Orienten i Västvärlden har utvecklats i samverkan med internationella maktstrukturer. Boken fick stort genomslag inom olika vetenskapsgrenar, men var särskilt viktig för postkoloniala studier. Joseph Massad menade att det mest geniala med *Orientalism* var hur den avslöjade att "Orienten" egentligen var en projektion som dolde skapandet av Occidenten (Massad, 2004). Genom representationer av Orienten kunde Europa flytta sina egna oönskade egenskaper utåt, och därmed skapa en självbild fri från problematiska element (Massad, 2015). Dessa representationer har inte nödvändigtvis skapats på direkta order från makthavare, men har ändå kommit till i kolonialmakternas intellektuella territorium, i ett sammanhang av ojämna geopolitiska maktbalanser som tar politiska, intellektuella och kulturella former (Said, 1979, s. 12-23).

Said använde begreppet orientalism som benämning på ett antal koncept som han betraktade som ömsesidigt avhängiga. Orientalism är en vetenskapsgren, ett dualistiskt synsätt där världen är uppdelad i Öst och Väst, och en diskurs som producerats som ett led i upprättandet av västerländsk kontroll över de områden som kallats Orienten (s. 1-3). Diskursen begränsar hur de som påverkas av den kan förstå världen omkring dem (s. 42), och Orienten, dess objekt, är en västerländsk projektion snarare än en reellt existerande plats (s. 95). Orientalismen kunde bli till på grund av Orientens svagare ställning jämfört med Europa, och européer tolkade de olikheter de såg mellan sig själva och Orienten som grunden till Orientens svaghet (s. 204). Orientalismens moderna form daterade Said till 1798, och det misslyckade franska försöket att erövra Egypten (s. 87).

Islam och Bonapartes försök att hantera religiöst motstånd mot ockupationen är centrala för Suids beskrivning av orientalismens utveckling. Den forskning om islam som föregick invasionen var mycket begränsad (Said, 1979, s. 76), men gav Bonaparte de verktyg som han kunde använda för att vinna stöd i Egypten. Genom att övertyga den intellektuella eliten om hans beundran för islam kunde Bonaparte förmå dem att uppmuntra befolkningens tillit för ockupanterna. Strategins framgångar

rättfärdigade orientalismen som projekt och drev på dess vidare utveckling (s. 82-94). Den forskning som bedrevs i samband med invasionen 1798 menade Said blev förebilden för all framtida forskning som strävade efter att föra Orienten och islam närmare Europa, kontrollera dem, och neutralisera det hot som islam utgjorde (s. 87). Kolonialismen möjliggjordes av insamlandet av kunskap om koloniserade befolkningar, och drev samtidigt på insamlandet av mer kunskap (s. 36).

Said begränsade sin undersökning av orientalismens historia till Storbritannien, Frankrike och USA:s förhållande till araber och islam, och uteslöt därför resten av Orienten, som bland annat även inkluderade Japan, Indien och Kina. Han menade att även om europeiska intressen i Indien och Persien är nödvändiga för att förstå det europeiska intresset för Egypten så kan man undersöka Europas förhållande till islam och den Främre Orienten självständigt från dess förhållande till Fjärran Östern (1979, s. 16-17). Orientalismens behandling av islam skiljer sig även från dess behandling av Indien, som inte betraktats som lika farligt som islam (s. 75). Bernard Lewis kritiserade Saids version av hur europeisk islamforskning utvecklats. Han menade att Indien studerades på allvar först efter koloniseringen och att indiska texter blev tillgängliga som ett resultat av europeisk expansion, men att detsamma inte alls kunde sägas om islam, som hade studerats sedan medeltiden (Lewis, 1993, s. 109).

1.3 Syfte och frågeställning

Edward Said ansåg att den franska invasionen av Egypten hade en avgörande betydelse för utvecklingen av orientalismens moderna form. Syftet med uppsatsen är därför att undersöka om Frankrikes första försök att kolonisera ett muslimskt land förändrade vad som skrevs om islam i den franska dagstidningen *Le Moniteur*. De frågor som ställs är:

- Påverkades sättet islam omtalades i *Le Moniteur* av invasionen?
- Vilka andra faktorer kan ha orsakat förändringar och motsägelser under samma tid?

1.4 Disposition

Inledningsavsnittet kommer förutom kapitel om material och metod innehålla en sammanfattning av två historikers beskrivningar av hur islam uppfattades av fransmän innan och under invasionen 1798.

Huvudavsnittet är uppdelat i åtta underrubriker. Kapitel 2.1 redogör för hur motsägelsefulla utsagor om den franska arméns förhållande till katolicismen används för att förklara arméns förhållande till islam. Kapitel 2.2 beskriver propaganda som ursprungligen var avsedd för Egyptens muslimska befolkning, och 2.3 diskuterar vilken effekt propagandastrategin påstods ha på egyptiska muslimer. I kapitel 2.4 diskuterar jag varför denna propaganda återges i en fransk dagstidning, och hur äldre utsagor kan belysa strategiska val. Kapitel 2.5 handlar om hur förhållandet mellan islam och Osmanska riket beskrivs, och

hur beskrivningen förändras under ockupationen. Kapitel 2.6 beskriver hur motståndet mot ockupationen påverkar hur *Le Moniteur* talar om islam. Kapitel 2.7 diskuterar det ökande antalet studier om islam och muslimer som nämns i tidningen efter invasionen. Kapitel 2.8 handlar om de texter som publicerades efter ockupationens slut, och källornas geografiska ursprung. På det följer en sammanfattning av mina slutsatser, referenser, och en appendix med de citat som jag översatt på originalspråket.

1.5 Material

[Bonaparte] talade mycket om Hederslegionen, Goldsmiths samling, och om le Moniteur. Han sade, angående denna, att det verkligen var en väldigt anmärkningsvärd sak, som mycket få andra skulle kunna skryta med, att ha traverserat revolutionen så ung och med så mycket ståhej, utan att ha behövt frukta le Moniteur. 'Det finns inte en fras, sade han, som jag skulle radera från den. Tvärtom, den förblir ofelbart mitt försvar alla gånger jag skulle kunna behöva ett' (Las Cases, 1824, s. 271).

Tidningen *Gazette nationale, ou le moniteur universel* publicerades i Frankrike mellan 1789 och 1901 (retronews.fr). Enligt David Kulstein var den en av de mest inflytelserika tidningar som publicerades under franska revolutionen. Den hade stor effekt på folkopinionen, och har fortsatt vara en av de mest lästa källorna om revolutionen. Ideologiskt sett var den en vindflöjel. När makten bytte händer bytte *Le Moniteur* åsikt (Kulstein, 1966). 1799 tog den franska regeringen direkt kontroll över tidningen. År 1800 förbjöd en ny lag 60 politiska tidningar, och *Le Moniteur* var en av 13 som tilläts fortsätta (retronews.fr).

Jag valde att undersöka *Le Moniteur* av ett antal anledningar, bland annat dess långa existens, som pågick oavbrutet flera år innan 1798 och fortsatte efter invasionen. En annan är dess nära förhållande med den politiska makten, som gör det lättare att dra slutsatser om förhållandet mellan den politik som förs och innehållet i tidningen. En tredje anledning är dess räckvidd och inflytande på folkopinionen. Jag kommer att använda mig av artiklar som publicerades från och med tidningens startdatum i november 1789 till slutet på 1803. Jag begränsar alltså undersökningen till fem år efter ockupationens början. Avsikten med slutdatumet är att försöka begränsa mängden historiska händelser som kan ha förändrat innehållet i tidningen. Vid slutet av 1803 var Frankrikes krig med Osmanska riket över, och de diplomatiska relationerna mellan dessa två länder hade återgått till någonting som liknade situationen innan kriget.

1.6 Metod

Eftersom syftet med den här uppsatsen är att undersöka vad som sägs om ett visst ämne har jag valt att använda diskursanalys som metod. Diskurser är språkliga uttryck, och fokus är på hur språket används snarare än på den verklighet som olika utsagor gör anspråk på att representera. Diskursanalyser kan se olika ut beroende på vilket ämne de används för att studera. De samhällsvetenskapliga varianterna är en senare utveckling, och är förknippade med en syn på diskurser som en sorts social praktik. Diskurserna ses som en del i skapandet och organiserandet av verkligheten, istället för en okomplicerad reflektion av materiella förhållanden (Bergström & Boréus, 2005, s. 305-308). Eftersom ämnet för den här uppsatsen är religionsvetenskap kommer jag att använda en typ av diskursanalys som är anpassad för samhällsvetenskapliga undersökningar. Jag har utgått ifrån det tillvägagångssätt som Michel Foucault beskrev i boken *Vetandets arkeologi* (1969/2002). Boken fokuserar mest på teorin bakom metoden, och frågar om exakt hur en arkeologisk undersökning borde gå till skjuts på framtiden (s. 37). Snart efter att boken skrevs började Foucault röra sig bort från arkeologin som metod (Nilsson, 2008, s. 61-62).

Det centrala i foucauldiansk diskursanalys är analysen av utsagor, och olika utsagors förhållande till varandra, men metoden är inte begränsad till utsagornas rent språkliga aspekter. Foucaults diskursanalys kännetecknas av att analysen har fler dimensioner än de språkliga, och undersökning av andra sociala praktiker inkluderas i metoden. Även ekonomiska och sociala förhållanden är en del av Foucaults teoretiska utgångspunkt, men om dessa faktorer styr diskursen eller om diskursen styr dem är mindre tydligt (Bergström & Boréus, 2005, s. 309-311).

Foucault använde sig av olika metoder som han delade upp i arkeologi och genealogi. Genealogin undersöker gemensamma drag i flera olika diskurser och inkluderar icke-språkliga företeelser i högre utsträckning än arkeologin (Bergström & Boréus, 2005, s. 309-311). Arkeologin är en historisk metod som används för att beskriva likheter och skillnader över tid (Kendall & Wickham, 1999, s. 24). Dess användningsområde sträcker sig mellan beskrivningar av motsättningar mellan diskursiva formationer och beskrivningar av motstridiga påståenden som utgår ifrån samma uppsättning regler och därför tillhör samma diskursiva formation (Foucault, 1969, s. 200-201). Diskurser fungerar som regelsystem som avgör vem som har auktoritet och vilka kunskaper som är legitima. Dess förändringar studeras med metoder som liknar de som används vid andra typer av historiska undersökningar (Bergström & Boréus, s. 309-313). Förändringar består inte nödvändigtvis i att nya idéer dyker upp, utan kan även innebära att en redan förekommande mekanism blir politiskt och ekonomiskt användbar och då upptas av statsmakten (Foucault, 1980, s. 100-101).

Både genealogi och arkeologi innefattar enligt Bergström och Boréus en syn på diskursen som

förknippad med maktförhållanden (Bergström & Boréus, s. 311-312). Beskrivningen av ett förhållande mellan en vetenskap (exemplet som används är nationalekonomi) och ideologi (i det fallet borgarklassens intressen) ”måste gå via analysen av den diskursiva formation som givit upphov åt den och av den mängd objekt, begrepp, och teoretiska val som det har behövt utarbeta och systematisera, och man måste då visa hur den diskursiva praktiken som gett upphov till en sådan positivitet har fungerat bland andra praktiker som kunde vara av diskursiv art men också av politisk eller ekonomisk” (Foucault, 1969/2002, s. 231). Min avsikt är att undersöka en specifik historisk diskurs, dess utveckling, och utvecklingens förhållande till ickespråkliga drivkrafter, och därför är arkeologins användningsområde förenligt med den här uppsatsens syfte. Arkeologin beskrivs i *Vetandets arkeologi* mest i sammanhanget vetenskapsanalys, men möjligheten att använda metoden för att beskriva andra områden nämns (s. 242).

Olika former av diskursanalys lägger olika vikt vid enskilda subjekt (Bergström & Boréus, s. 351). Arkeologin som metod lägger mindre vikt vid utsagornas upphovsman än vid utsagorna i sig, ett angreppssätt som Gavin Kendall och Gary Wickham kallade icke-antropologiskt (1999, s. 26). Att fokus inte ligger på den historiska person som uttalat orden gör att Foucaults teorier blir mer användbara för att undersöka *Le Moniteur*, eftersom dess artiklar ofta inte har någon namngiven upphovsman.

För att undersöka texterna kommer jag att utgå ifrån de tre riktningar som Foucault räknade upp för undersökningen av strategier, det gemensamma namn Foucault gav olika sorters teman och teorier inom en diskurs. Dessa är: 1. Diffractionspunkter, likvärdiga påståenden som skulle vara klart självmotsägande om de förekom i en enda serie av utsagor; 2. Vilka val som görs när diskursen begränsas, och 3. Vilken ”funktion den studerade diskursen ska fylla i ett *fält av icke-diskursiv praktik*”, och ”*de positioner begäret kan inta till diskursen*” (Foucault, 1969/2002, s. 88-93). Jag kommer att göra ett urval av utsagor som har ett förhållande till innehållet i andra utsagor, antingen påståenden som säger emot varandra, utsagor med nytt innehåll, eller utsagor som kan användas för att förklara de val som görs. Jag kommer att översätta dessa från franska till svenska. För att tydligare kunna visa hur ockupationens propaganda valde att framställa händelser på ett visst sätt kommer jag att använda delar av de texter som Bonaparte dikterade under sin fångenskap på ön Sankta Helena. Dessa böcker skrevs mer än ett decennium senare, i en annorlunda politisk kontext, och annorlunda val gjordes när händelser representerades.

Le Moniteur publicerades dagligen, och varje nummer var ungefär fyra sidor i stort format. Eftersom jag ska analysera material från flera år är det inte möjligt att läsa varje sida i detalj för att se om någonting relevant nämns. Jag kommer därför att använda mig av sökningar i franska

nationalbibliotekets databas på hemsidan retronews.fr. Tidningen är ursprungligen tryckt och sedan inskannad, och dess text har gjorts sökbar med optisk teckenläsning. Det förekommer därför av tekniska skäl fel i den sökbara texten, och vissa artiklar där begrepp förekommer kommer därför att saknas från resultaten. Även bristen på standardiserad stavning av vissa begrepp kan försvåra sökningen. Detta begränsar till viss del de slutsatser som kan dras från resultaten, eftersom det faktum att någonting inte framkommer vid en sökning inte betyder att det inte finns med i källmaterialet.

För att undersöka invasionens effekt på mängden studier om islam eller muslimer som rapporteras i *Le Moniteur* kommer jag att använda mig av innehållsanalys, med utgångspunkt i Nelson och Woods (2011) beskrivning av metoden. Till skillnad från resten av undersökningen blir resultatet kvantitativt. Jag kommer att räkna antalet publicerade studier som både berör islam eller muslimer och redogörs för i tidningen utan relation till nyhetsrapporteringen, och jag kommer att inkludera både notiser om böcker till salu och reseskildringar med ett antropologiskt syfte. De enheter som räknas är alltså antalet artiklar där vissa objekt förekommer.

1.7 Tidigare forskning

Faruk Bilici såg ett antal brytpunkter i Frankrikes förhållande till islam under 1600- och 1700-talet. Den första var Upplysningen, som utvecklade synen på islam bortom den tidigare uppfattningen av religionen som ett absurt kätteri vars anhängare dyrkade himlakroppar. Koranen översattes till franska under slutet av 1600-talet, vilket gav polemiken mot islam rimligare argument. Resenärer besökte Osmanska riket och återvände med en annan uppfattning om islam och muslimer. Mer beundrande beskrivningar av islam användes av flera författare för att kritisera katolicismen genom osmickrande jämförelser, medan andra skriftställare hade en betydligt mer pessimistisk syn. Den andra brytpunkten var den konfrontation med den muslimska världen som följde på den franska revolutionen, invasionen av Egypten och den ”civiliserande retorik” som den förde med sig (Bilici, 2003).

Enligt Juan Cole användes islam av fransmän under upplysningen och Revolutionen för att betona skillnaderna mellan Frankrike och Mellanöstern, och man använde sig av islam för att dölja kritik mot katolicismen. Invasionen av Egypten blev det största mötet mellan muslimer och västeuropéer sedan korstågen, och förändrade sättet att förhålla sig till islam och muslimer. Diskursen kring islam var inte längre ett lättsamt tidsfördriv. Cole menade att fransmännens bild av islam under ockupationen färgades av deras kontakter med den egyptiska medelklassen, som förde över sin egen negativa syn på folklig religiositet (Cole, 2007).

2 Undersökning

2.1 Fyra nyanser av antiklerikalism

Den första källa till motsägelser jag kommer att diskutera handlar om den franska arméns förhållande till den katolska kyrkan, och särskilt till påven, under de fälttåg som föregick invasionen av Egypten. Utsagorna används i texter som publiceras i Egypten och återges i *Le Moniteur* för att förklara hur arméns kommer att förhålla sig till islam och muslimer. Bonapartes och arméns agerande gentemot katoliker beskrivs på väldigt olika sätt, och riktas till olika publikationer, men i alla exemplen används det tidigare agerandet för att visa fördelaktig framtida behandling av muslimer. När Bonaparte ger instruktioner till sina soldater uppmanar han dem att respektera muslimerna som de respekterat judar och katoliker, och moskéer som de respekterat kloster och synagogor. Samma dag publiceras Bonapartes proklamation till den egyptiska befolkningen. Han uppmanar religiösa ledare att berätta för folket att ”vi är sanna muslimers vänner. Är det inte vi som förgjort påven, som sade att det var nödvändigt att föra krig mot Muslimerna?” (1798/09/29).¹

I november publicerar *Le Moniteur* en berättelse om ett möte mellan Bonaparte och en grupp muftier och imamer inuti en pyramid. Historien innehåller en dialog som berättar hur mildt påven behandlats, men som också betonar att Bonaparte är påvens fiende, och att påven är islams fiende. Bonaparte berättar att han ”enligt order från ovan mildrat Issas ställföreträdarens stolthet, genom att minska hans jordiska ägodelar, för att samla åt honom himmelska skatter” (1798/11/27). Han förklarar att detta var till Guds ära. Några rader senare noterar Suleiman att Bonaparte ”skonat Issas ställföreträdare” och ”behandlat honom med mildhet och godhet”. Bonaparte svarar att påven hade fel som fördömde alla muslimer till helvetet, eftersom Allah förbjuder intolerans. I den scenen är det uppenbarligen inte fråga om att fransmännen skulle behandla muslimer som de behandlat katoliker, men det är mildheten i behandlingen som betonas, till skillnad från proklamationen till den egyptiska befolkningen. En knapp månad senare publiceras ett brev från schejker och framstående Kairobor till sharifen av Mecka. De berättar att Bonaparte meddelat att fransmännen var ”fyllda av vördnad för vår profet och den heliga lagens bok, och att många av dem även var övertygade om islams överlägsenhet över andra religioner”. Beviset för detta är ”förstörelsen av kristna kyrkor och kors i staterna han erövrat”, att muslimer skyddats från trakasserier i Venedig, och att Bonaparte omkullkastat påvens tron, efter att påven godkänt massakrer på muslimer (1798/12/22). Det är en serie påståenden som ursprungligen riktas till olika publikationer, och som ger väldigt olika intryck av Frankrikes förhållande till

¹ Datumen inom parentes syftar på nummer i *Le Moniteur* daterade enligt den gregorianska kalendern. Jag har använd den gregorianska istället för den franska republikanska kalendern, som används i *Le Moniteur* från och med 1793, eftersom det är den gregorianska som kan användas för att söka i databasen retronews.fr.

katolska kyrkan. När *Le Moniteur* publicerar två motstridiga proklamationer i samma nummer är det varken till Egyptens befolkning eller franska soldater, utan till fransmän i Frankrike. De uppenbara motsägelserna betyder att proklamationernas innehåll förmodligen inte var avsedda att accepteras som sanningsenliga i metropolen.

2.2 Propaganda i Egypten

Ett annat citat ur den första proklamationen till den egyptiska befolkningen visar hur religiösa motsättningar ses som ett potentiellt problem som man försöker åtgärda: ”Egyptens folk, man kommer säga att jag kommer för att förstöra er religion;² tro inte på det: svara att jag kommer för att återbörda er era rättigheter, straffa usurpatorerna, och att jag respekterar, mer är Mamlukerna, Gud, hans profet, och Koranen” (1798/09/29). Risken finns uppenbarligen att fransmännen kommer framstå som fientliga till islam, och den uppfattningen måste bekämpas.

Proklamationen utmålar mamlukernas fall som Guds vilja: ”Sedan länge har denna hop av slavar köpta i Kaukasus och Georgien tyranniserat den vackraste delen av Världen; men Gud, som allt är beroende av, har beordrat att deras välde tar slut”. Proklamationen är daterad 12 juli 1798, och den franska armén hade landstigit 1 juli. Valet av propagandastrategi skedde alltså tidigt.

En sång som påstås ha sjungits i Kairos stora moské för att fira det franska intåget i staden ges stort utrymme i *Le Moniteur*.³ Sången berättar att Mamlukernas styre varit ett straff från Allah, men att Allah inte längre är arg på Egyptens befolkning. Det är Allah som möjliggjort invasionen och garanterat *Segerns gunstlings* säkerhet (1798/11/11).

En fest hölls under ockupationens första höst för att fira republikens grundande, och *Le Moniteur* återger hur ickespråkliga symboler användes för att föra fram ett budskap om fransmännens förhållande till islam. Både franska och turkiska flaggor hissades. Den röda frihetsmössan placerades bredvid månskäran, Koranen och deklarationen om människans och medborgarens rättigheten (1798/12/23). Senare används islam för att legitimera specifika beslut fattade av ockupationsmakten:

Egyptens invånare, koranen som är rättvisans främsta bok, har förbjudit stöld under de strängaste straff. I alla länder där det finns goda regeringar och människor som fruktar Gud, straffas tjuvar med de mest fruktansvärda straff (1801/01/05).

När general Menou beslutar att inga avgifter ska betalas av utvalda domare förklarar han att inga sådana avgifter fanns ”när islam ännu var i hela sin renhet” (1800/12/18). Ett annat uttalande som publicerades samma dag använder religion för att uppmuntra folkets förtroende för nya myndigheter:

2 ”Egyptens folk” är i plural, men ”er religion” är i singular. Fransmännen var uppenbarligen bekanta med den religiösa mångfald som fanns i Egypten, så att framställa dess många folk som religiöst enhetliga verkar avsiktligt.

3 Den tar upp större delen av en hel spalt. Ett nummer av *Le Moniteur* är fyra sidor långt, med tre spalter per sida.

Gud och Muhammed hans profet beordrar dem att ge er rättvisa; jag beordrar detsamma [...] Jag har precis, O Egyptens invånare, skapat en högsta tribunal i Kairo: den är sammansatt av de schejker som är mest lämpliga genom sin visdom, sina dygder och sin osjälviskhet; de är ämnade att upprätthålla religionen i dess renhet, och att döma er. Jag är övertygad om att de kommer uppfylla sina plikter, så som människor som fruktar Gud och hans profet måste göra (1800/12/18).

Även om jag haft reservationer om möjligheten att dra slutsatsen att någonting inte sagts så känner jag mig ganska säker på att franska makthavare innan invasionen inte använt sig av islam som källa till legitimitet för sina reformer.

Efter att ett uppror bröt ut i Kairo 1798 och sedan slogs ned skrev Bonaparte ännu en proklamation till befolkningen. Den verkar utgå ifrån en annan aspekt av den franska uppfattningen av islam i sitt krav på befolkningens lydnad. Bonaparte frågar:

Finns det någon människa tillräckligt blind för att inte se att ödet styr alla mina operationer? Finns det någon tillräckligt mistrogen för att ifrågasätta att allt i detta enorma Universum är underkastat ödets välde.

”Låt folket veta att så länge världen har funnits har det stått skrivet att efter att jag förgjort islams fiender, låtit rasera korsen, skulle jag komma från Occidentens djup, för att uppfylla det uppdrag som jag givits (1799/04/19).

Denna text verkar inte ha varit tänkt att spridas i Frankrike, eftersom den skickats till *Le Moniteur* av någon som fått tag på en kopia i Konstantinopel. Proklamationen är daterad 21 december 1798, och den skickades från Turkiet till *Le Moniteur* först 12 mars 1799. I sin text om ockupationen inkluderar den samtida historikern Abd al-Rahman al-Jabarti hela proklamationen. Han noterar att den är lång, men att den ändå borde transkriberas i sin helhet för att läsaren ska se hur fransmännen använde sig av knep som gick stick i stäv med det sunda förnuftet (Gabarti, 1838, s. 67). Det var antagligen inte den effekt texten var tänkt att ha på läsaren. Jag tror att den egentliga avsikten har att göra med Bonapartes påståenden om ödet, ett strategiskt val som verkar kommet ur den franska förståelsen av islam. Flera texter ger exempel på uppfattningen att islam hänger ihop med ödestro, bland annat dialogen i pyramiden (1798/11/27). Flera källor uttrycker också uppfattningen att föreställningar om predestination försämrar muslimers möjligheter att kontrollera sitt eget öde (1799/06/27, 1800/12/19). Bruket av påståenden om ödet verkar därför vara ett exempel på hur ockupationen försökte använda teoretisk religionsvetenskap för att utöva kontroll över den grupp man samlat kunskap om. Idémässigt är det fråga om kontinuitet snarare än förändringar, men idéerna används på nya sätt.

2.3 Strategins framgångar

Ett återkommande tema i *Le Moniteur* tidigt under ockupationen är hur väl fransmännen (och särskilt Bonaparte) lyckats säkra sig befolkningens gillande. Said menade att Bonapartes bruk av den kunskap

som producerats om islam innan invasionen vann honom den intellektuella elitens stöd, och att detta stöd pacificerade invånare som inte kunde kontrolleras med vapenmakt (1979, s. 79-83). I *Le Moniteur* ger ett antal författare olika bilder av hur fransmännen åstadkommit det resultatet. Från Alexandria rapporteras det att franska kommissarier genom sina tolkar låter insinuera att ”de kommit för att förena sig med muslimerna, för att bekämpa Muhammeds och Alis religions fiender. Detta får en stor effekt på folket; och genom att sprida dessa idéer, kan de få så många som de skulle kunna önska för att slåss” (1798/08/03).

En fransman som skriver från Italien menar istället att det är Bonapartes rättrådighet som vunnit befolkningens stöd. Som ett resultat av ”hans rättvisa och visheten i hans agerande” så ses han i Syrien ”som en utsänd av Muhammed” (1798/10/11). Här går åsikterna isär om huruvida fransmännen kontrollerar muslimers uppfattning av dem genom att sprida propaganda eller genom sitt exemplariska agerande, men båda författarna är överens om att stödet verkligen finns där. Ett brev från Egypten rapporterar att ”egyptierna, ständigt vidskepliga, verkar tro att Bonaparte korresponderar med Muhammed, vilket gör dem förlamade av underkastelse och rädsla inför den franske generalen” (1798/11/15). Här är det vare sig medveten propaganda eller kloka handlingar, utan egyptiernas kollektiva egenskaper som sägs undanröja hindren för den franska invasionen.

En text från hösten 1799 berättar att fransmännen hade slagit på stort när de firat Muhammeds födelse det året, så att generalen kunde ”bevisa för invånarna att han inte ville attackera deras tro eller förstöra deras religion”. Författaren konstaterar att de närvarande krigsfångarna blev förbluffade av den respekt fransmännen visade för islam och Muhammed (1799/11/06). Ett år efter att flera källor segervisst utropat att Bonaparte vunnit muslimernas stöd försöker fransmännen alltså fortfarande övertyga befolkningen om att de inte är fiender till islam, och det faktum att deras befälhavare låter läsa dikter till Muhammeds ära kommer som en chock. Elva månader tidigare rapporterar ett brev från Alexandria att Bonaparte deltagit i firandet av Muhammeds födelsedag iklädd orientaliska kläder, att han utropat sig alla religioners beskyddare, och att han som ett resultat av detta fått tillnamnet Ali-Bonaparte. Författaren menar att det inte är en liten fördel att få ett sådant namn (1798/12/06). Befolkningens stöd verkar här vara en kombination av Bonapartes religionspolitik och hans kulturella fingerfärdighet. Brevet är daterat 20 oktober 1798, alltså en dag innan ett fullskaligt uppror bryter ut i Kairo.

Ett dokument som skickades av Bonaparte till Direktoriets, och som verkar ha förmedlats därifrån till *Le Moniteur*, redogör för ett avtal som slöts mellan Bonaparte och ett antal framstående invånare i Alexandria. Dessa svor en ed att ”inte förråda den franska armén, att aldrig försöka skada den, att inte

agera mot dess intressen, och att inte ingå i någon komplott som skulle kunna bildas mot den". Bonaparte hade i sin tur lovat att "aldrig tvinga någon av invånarna att byta religion, att aldrig kräva någon innovation i religiösa bruk; men att hans avsikt tvärtom är att alla invånare ska förbli i sin religion" (1798/10/21). Invånarnas utlovade stöd (eller åtminstone neutralitet) framstår här mer som ett resultat av förhandlingar än som ett naturligt resultat av antingen Bonapartes vishet eller religiösa manipulation.

När Bonaparte senare dikterade ockupationens historia framställdes schejkernas stöd som ett resultat av att fransmännen gav dem mer makt och ökade deras ställning i samhället, snarare än deras personliga övertygelse (Bertrand, 1847, s. 213-214). Al-Jabartis bedömning av upproret 1798 ger en annan förklaring till varför han såg medgörlighet som det rimligaste valet. Upprorsmännen kunde inte förutse hur det hela skulle sluta; de förstod inte att de var fångar (Gabarti, 1838, s. 46).

2.4 Propaganda i Frankrike

En del av den första proklamationen till Egyptens befolkning återanvändes en månad senare till dialogen i pyramiden.

Finns det en vacker jord? den tillhör Mamlukerna; finns det en vacker slav, en vacker häst, ett vackert hus? det här tillhör Mamlukerna. Om Egypten är deras gård, må de visa det arrendeavtal som Gud gjort med dem; men Gud är rättvis och barmhärtig mot Folket (1798/09/29).

S. [Mamluken] sträcker sin rovgiriga hand över landet, skördarna, Egyptens hästar...

B. Och över de vackraste slavarna, mycket helige Mufti. Allah har torkat ut hans hand. Om Egypten är hans gård, må han visa det arrendeavtal som Gud gjort med honom, men Gud är rättvis och barmhärtig mot Folket (1798/11/27).

De uppenbara likheterna tyder på att man antingen tyckte att formuleringen var tillräckligt värdefull för att ta risken att pyramidscenens repliker skulle kännas igen som fiktiva, eller att man inte brydde sig om att övertyga läsaren om att scenen faktiskt ägt rum. Den konciliatoriska bild av islam som målas upp i pyramidscenen skiljer sig dessutom från hur man uttrycker sig när man riktar sig till muslimer. Jag tror därför att det kan vara så att dialogen egentligen är skriven för en fransk publik, men andra texter är reproduktioner av propaganda som spreds i Egypten och sedan återanvändes i Frankrike genom *Le Moniteur*.

Förmodligen har de flesta av de diskuterade texterna förmedlats till tidningen med den militära ledningens goda minne. Frågan blir då vad man försökte åstadkomma genom att rikta samma utsagor till den ena och den andra mottagaren. Jag tror att förklaringen kan hittas i hur islam och muslimer uppfattades av fransmän innan invasionen, bland annat hur man uppfattade religionens plats i muslimska

samhällen. Den religiösa makten i Osmanska riket beskrivs av en talare i nationalförsamlingen som identiskt med den dömande och lagstiftande (1790/11/29). En text tryckt i *Le Moniteur* 1801 recenserade en bok från 1798 om Osmanska riket och dess historia. Där beskrivs statsskicket som till hälften militärt och till hälften teokratiskt. ”Religionen är, enligt [författaren William Eton] den främsta princip som, mer än alla andra, avgör deras karaktär” (1801/10/24). Både muftin och ulama sägs ha ett stort inflytande över både monarken och folkopinionen, och begränsar den turkiska despotismen (1801/07/07). Men religiösa myndigheters starka ställning ses inte som en självklar del av islam av alla författare. En talare i nationalförsamlingen använde situationen i Osmanska riket för att argumentera för hårdare straff för tjänstefel, eftersom han menade att muftier usurperat makt genom att utnyttja sekulära myndigheters ovilja att döma dem till döden. Denna ovilja ska ha kommit från en lag som kräver att muftier avrättas med en mortel, en avrättningsmetod som anses för grym för att användas i praktiken (1797/10/13).

Muslimers motvilja mot andra religiösa grupper är ett återkommande tema både innan, under och efter ockupationen,⁴ vilket också det lär ha bidragit till valet att försköna den franska inställningen till islam. En annan författare menade å andra sidan att konflikten mellan kristna och muslimer var mindre allvarlig än den mellan olika kristna grupper (1798/02/11). Det temat står även i kontrast med pyramiddialogen mellan Bonaparte och imamerna, där de alla är överens om att islam kräver tolerans, och att alla som dyrkar Gud och utför goda handlingar kommer att räddas (1798/11/27). Islams spridning beskrivs under hela perioden som ett resultat av vapenmakt och tvång,⁵ vilket förstärker bilden av bandet mellan religionen och den militära makten, men det är inte alla texter som beskriver islams utbredning lika entydigt. I en text om delar av norra Afrikas historia berättas det att Muhammed grundat ”en sekt vars doktrin han spred med sabeln i hand”, men också att kulturella likheter och historiska band mellan araberna och morerna underlättade spridningen av ”en mildare religion, som också förvärvade mer upplysning till sina anhängare” (1802/10/01). Större delen av beskrivningarna av islams tillkomst och spridning ger dock ett väldigt likartat intryck.

Grunden för Muhammeds rike sägs vara ”fanatismens illusioner” (1797/11/21), och hans användande av falska mirakel kontrasteras i nationalförsamlingen med de egna lagstiftarnas ärlighet (1793/05/11, 1798/08/12). Edward Said menade att uppfattningen att Muhammed var en bedragare var ett konstant och framträdande tema i europeiska utsagor om islam (1979, s. 60-73). Den starka associationen mellan islam och bedrägeri kan ha haft resultatet att det franska bedrägeriet framstod som mindre misshagligt, liksom associationen mellan islam och påtvingad omvändelse kunde användas för

4 1791/11/24, 1792/04/08, 1799/06/27, 1799/10/09, 1801/08/05, 1802/02/18, 1802/10/01.

5 1792/12/26, 1798/10/17, 1801/05/26.

att bemöta kritik och framställa fransk utrikespolitik i bättre dager.

I engelska parlamentet jämförde Edmund Burke Frankrikes förhoppningar om en världsrepublik med Muhammed. ”Det är med sabeln i hand, som Muhammed konverterade till koranen, som [Frankrike] försöker konvertera med våld alla Nationer till sin deklaration om människans rättigheter” (1792/12/26). Liknande kritik riktades mot de franska krigsplanerna även innan kriget bröt ut av den revolutionäre ledaren Maximilien Robespierre, som menade att det inte gick att sprida republikanska ideal med vapenmakt. ”Ingen älskar beväpnade missionärer, och det första råd som naturen och klokheten ger, det är att stöta bort dem som fiender” (Michon, 1920, s. 280). Politikern Doulcet använde islam som jämförelse för att hävda det motsatta om Frankrikes internationella aspirationer. ”Det är inte med frihetens evangelium, som med Muhammeds: tro eller dö, hade kunnat tjäna som *Koranens* förord: dess författare var beväpnad med ett svärd; ni har bara en olivkvist: [...] han ville samla runt sig entusiaster, soldater och slavar, ni söker lärjungar, bröder och jämlikar” (1796/03/24). Genom att använda sig av den negativa syn som åhörarna hade av islam kunde talaren projicera den kritik som riktats mot den egna politiken på Muhammed, och frikänna den egna sidan på ett sätt som liknar det Joseph Massad (2015) beskriver.

En rapport från den lagstiftande församlingen visar hur propagandan även kunde användas för att utmåla hela ockupationen på ett fördelaktigt sätt.

Målet med erövringen av Egypten var inte att underkua ett land, men att återskapa kommersiella inrättningar, att återöppna kommunikationer med ett land som var Världens mittpunkt. Det behövde erövrars med lagar lika mycket som med vapen; det var nödvändigt att använda dess seder, dess vanor, dess religion, genom att skickligt använda dem som lagstiftarens verktyg, men att samtidigt respektera dem som invånarnas egendom (1801/01/14).

Fransmännens religiösa propaganda används här för att suddas ut åtminstone en del av ockupationens våldsamma historia. Dess religiösa propaganda framställs som respektfull. Parent-Réals uttalande verkar vara ett sätt att motverka kritik som kan riktas mot ockupationen på moralisk grund, både med anledning av dess bruk av våld och dess bedrägeri.

En annan idé om vilken effekt texterna var avsedda att ha i Frankrike kan ses i ett brev skrivet av en fransk konsul i Neapel. Konsuln skriver att man skulle kunna tro att Bonapartes proklamation var skriven av en muslim, men det är i själva verket samme man som begärde påvens välsignelse. I brevet framställs inte strategin som något nytt, eller som unikt för Frankrikes förhållande till muslimer, eftersom samma sorts manipulation använts mot katolicismen. Att samtidigt kunna respektera och utnyttja alla nationers fördomar är enligt författaren ett tecken på Bonapartes geni (1798/10/12). En författare från andra halvan av 1800-talet hade en annan uppfattning. Han misstänkte att texten där

Bonaparte uttrycker sin muslimska tro inuti en av pyramiderna måste vara ”någon elak uppfinning från män som är fientliga till general Bonapartes ära” (Hoefler, 1863, s. 447-448). Författaren påpekar att *Le Moniteur* inte var en officiell tidning när texten trycktes, och gissar att förklaringen till varför Bonaparte aldrig dementerat dess innehåll var att han inte ville dra mer uppmärksamhet till ”minnet av ett politiskt knep med så tvivelaktig moral”.

Det fanns även samtida motståndare som såg Bonapartes agerande i Egypten som ett tecken på hans karaktärsbrister. I ett brev som återges i *Le Moniteur* påpekar Lord Grenville att Bonaparte lovat sultanen att inte invadera Egypten, och lovat egyptierna att han skulle återförena dem med Osmanska riket. En anonym fransk författare svarade på Grenvilles anklagelser:

Har han inte förklarat, i de mest formella termer, att fransmännen var muslimer?

Den här frasen skulle passa bra i en predikan av ärkebiskopen av Canterbury, eller i ett monitorium från storinkvisitorn i Lissabon (1800/03/07).

Svaret skulle kunna tolkas antingen som att det bara är överdrivet fromma kristna som tror på sådana påståenden, eller som att det bara är de som skulle se påståendet som ett problem.

Det inflytande som Bonaparte sades utöva på den muslimska befolkningen kunde användas för att höja hans personliga anseende. Samma tema återkommer i en text om ett impopulärt beslut om det obligatoriska bärandet av kokarder i Egypten. Att Bonaparte sades ha övervunnit motståndet med teologiska argument används dessutom för att förkunna förnuftets seger över religionen (1798/12/22).

Tillsammans kan de här texterna ha varit tänkta att påverka folkopinionen till förmån för Direktoriets utrikespolitik genom att öka förtroendet för krigets lyckosamma utveckling. En artikel om invasionen av Syrien visar hur beskrivningar av muslimer explicit kunde användas som stöd för påståendet att kriget skulle utvecklas till Frankrikes fördel.

Deras okunnighet är sådan, att de betraktar geometriska figurer som händelser brukade av de kristna för att Konstantinopel ska gå förlorat [...] Storherren själv delar ibland dessa vidskepliga misstankar: han har avskedat de militärer och arbetare som Frankrike skickat honom. Turkarna har behållit sin okunnighet, sin oskicklighet i krig, och alla brister i sitt militära system. De har blivit slagna kontinuerligt sedan ett sekel tillbaka, med de har aldrig undersökt vilka orsakerna varit till denna motgång, och med vilka medel de kan förhindra nya; genomsyrade av ödestro, är de övertygade om att de skulle försöka undvika sina nederlag till ingen nytta; de betraktar dem som straffet för sina synder (1799/06/27).

En liknande bild av Osmanska riket kunde även målas upp med andra förklaringsmodeller än den religiösa. En fransman som 1792 skickades på en forskningsresa genom Osmanska riket och Persien menade istället att det var turkarnas historia som erövrande folk som gjorde dem oemottagliga för europeiska idéer. Författaren menade att samma faktorer låg bakom den franska adelns

antiintellektualism (1801/07/07).

Innan invasionen nämns möjligheten att européer konverterar till islam inom ramen för debatten kring religionsfrihet.⁶ Att dessa diskussioner avtar kan vara ett naturligt resultat av att debatten var avslutad, men på en punkt i nyhetsrapporteringen lyser samtalet om konversion med sin frånvaro. Det stora utrymme som ges i *Le Moniteur* till den franska arméns försök att framställa sig själva som muslimer (eller åtminstone vänligt inställda till islam) kan jämföras med notisen som berättar att general Menou gift sig med en muslimsk kvinna: ”Det är med dottern till en badmästare från Rosetta och i en moské som general Menou gift sig” (1799/10/10). I notisen om bröllopet som publicerades några dagar tidigare hamnar fokus istället på kontinuitet med fransmännens agerande under tidigare krig, och äktenskapet framställs som en strategisk erövring:

Fransmännen i armén i Egypten erövrar allt det som är angenämt och användbart i länderna där de finner sig. Efter exemplet satt av generalerna i armén i Italien som lierat sig genom äktenskap till flera familjer i detta land, har de blandat franskt blod med orientaliskt blod, och general Menou, som har äktat en vacker egyptiska, kallas, av sina vapenbröder, general Abdalaam (1799/10/08).

Rapporten nämner inte att han konverterat, däremot att han bytt namn. Det är en intressant skillnad jämfört med det stora fokus som tidigare lagts på ockupationsmaktens religiösa mimikry, särskilt eftersom Bonaparte senare framställde Menous omvändelse som avgörande för den religiösa strategins framgång. ”Allt det som hade varit svårt, blev lätt; allt det som vi bara kunnat förvärva med vapen i hand, förvärvades frivilligt och utan ansträngning” (Bertrand, 1847, s. 221-222). Om det låg i regeringens intresse att betona Bonapartes religiösa inflytande för att stärka det franska folkets tro på ockupationen som projekt borde bröllopet ha kunnat användas på samma sätt. Ändå läggs ingen vikt vid denna händelse. Det skulle kunna bero på att Menous omvändelse till skillnad från den förda religionspolitiken är svårare att framställa som ett kulturellt övertag.

2.5 Islam och Osmanska riket

När Frankrike börjar hoppas på att Osmanska riket ska gå med i kriget på Frankrikes sida börjar man framhäva sultanens roll som religiös ledare, och Muhammeds arvtagare:

O ni blinda makter, som skulle kunna önska i ert hjärta Frankrikes förnedring, eller som förblir i en farlig trygghet, åskådare till dess faror och dess strider, se i Nord denna ambitiösa koalition, som sliter Folken från deras öknar, för att kasta dem över andra Folks territorium, invaderar Polackernas urgamla och heliga territorium, planerar erövringen av Muhammeds ättlingars tron, och hotar resten av Europa från sina fort (1796/02/08).

6 1789/08/23, 1791/10/24, 1792/06/21, 1793/02/20.

Det rapporteras att folk pratar om den nya trippelliansen, och man försäkrar ”att det inte längre är möjligt att förhindra Muhammeds barns fall” (1796/06/28). Frankrikes ambassadör till sultanens hov hyllar honom som ”Muslimernas store kejsare” (1797/03/04). När ambassadören återvänder hem är det med ”muslimska fanor”, en gåva från ”Islams genius” (1797/06/10). Men den efterlängtrade alliansen med Osmanska riket blir aldrig av. Istället invaderar Frankrike Egypten, och några månader senare förklarar sultanen krig. Poeten Marie-Joseph Chénier beklagar denna utveckling:

O, monstruösa krig! O skam! O denna filosofiska tidsålders skandal! O absurda koalition mellan tyranner berömda för sin galenskap! England, som skryter om sin frihetsanda, beväpnar sig för despotismen; Muhammeds efterträdare, för den kristna trons återupprättande (1799/06/13).

Krigsförklaringen blir ett problem, speciellt med tanke på att fransmännen försökt vinna stöd för ockupationen genom att framställa sig som sultanens vänner och hävda att invasionen skett med hans samtycke. I Egypten reagerar den franska propagandan genom att försöka förflytta sultanens religiösa makt till någon mer vänligt inställd, och islams centrum bort från Turkiet. Bonaparte beordrar sina underordnade att ta varje chans att få landets ledare att förstå ”att det är mot koranens anda att osmaner och folk från Konstantinopel kommer och administrerar rättvisa hos ett folk vars språk de inte förstår”; att om profeten kom tillbaka till jorden skulle det vara i ”den heliga staden Kairo”; ”att ledaren för den muslimska religionen är vår vän sharifen av Mecka, precis som den sanna vetenskapen finns i samlingen ulama i Kairo” och att hans avsikt är att alla qadier ska komma från Egypten, Mecka eller Medina (1799/11/06).

Förhållandet med Osmanska riket förändrar alltså sättet man pratar om religiöst ledarskap. Redan innan man riktar sina uttalanden till muslimer verkar man använda sig av sultanens status bland muslimer för att höja hans anseende i Frankrike. När sultanen förklarar krig försöker man istället föra över denna status till sharifen av Mecka, och man försöker begränsa förekomsten av religiöst vetande till städer som kontrolleras av fransmännen eller deras allierade.

2.6 Motståndet mot ockupationen

Redan innan invasionen hade Bonaparte läst Volneys reseskildring av Egypten och Syrien från 1788, och tagit till sig hans beskrivning av de olika hinder som fanns mot en ockupation av Egypten. I tur och ordning skulle fransmännen behöva besegra engelsmännen, Osmanska riket, och till sist muslimerna, ett hinder så stort att det ”kanske bör betraktas som oövervinnligt” (Bertrand, 1847, s. 211-212). I *Le Moniteur* utmålas istället befolkningen som positivt inställd till ockupationen tills händelseutvecklingen gör den strategin omöjlig. Det visar sig snart att muslimer i både Egypten och Osmanska riket i övrigt är mindre imponerade av ockupanterna än *Le Moniteur* vill låta påskina.

Uppror bryter ut i Kairo hösten 1798. Då drar man paralleller till liknande händelser. ”Som i Europa har [upproret] bland Turkarna haft religiös fanatism som förevändning, och behov att dominera som verklig orsak” (1799/01/09), säger den första artikel som kan bekräfta att upproret ägt rum. I januari 1799 talar man alltså inte om islam som ett särskilt problem. Till en början tar man till samma förklaringsmodeller som man använt för att förstå det motstånd man redan stött på i Europa, men kriget mot fransmännen börjar snart ses som religiöst. I maj förlöjligar man den ”schismatiske” tsarens deltagande i ett krig på turkarnas sida ”till Månskärans stöd och Koranens försvar” (1799/5/30), på samma sätt som Chénier beklagar sultanens delaktighet i det kristna kriget mot Frankrike (1799/06/13). I juni rapporteras det att volontärer ”väpnar sig för att åka och bekämpa de otrogna, och tvinga dem att bli muslimer” (1799/06/27). Ett liknande påstående trycks i oktober (1799/10/15). I november rapporteras det som redan nämnts att fransmännen fortfarande försöker övertyga muslimer att de respekterar islam (1799/11/06). I december publiceras ett brev från general Desaix där han berättar att Mourad-Bey rekryterar folk på Arabiska halvön för att ”komma och ansluta sig till honom för att försvara Muhammeds religion, som ett litet antal otrogna vill förstöra” (1799/12/28).

Trots att motståndets religiösa bevekelsegrunder får allt mer utrymme förekommer det fortfarande andra förklaringar. Hösten 1800 publiceras en sång skriven till firandet av republikens grundade där det faktum att volontärer reser från Afrika och Arabien för att bekämpa den franska ockupationen helt och hållet skylls på Storbritannien (1800/09/23). Det är inte ett nytt tema, och även sultanens krigsförklaring skyllades på engelsmännen (1798/11/03). I december rapporterar Kléber att edikt sprids från osmanskt håll där ”fransmännen representeras som otrogna, fiender till islam, brytare av fördrag” som alla måste bekämpa ”i religionens och suveränens namn” eller riskera att betraktas som förrädare (1800/12/17).

I de texter som publiceras vid invasionens början är det mamlukerna som är Frankrikes fiende. Man utger sig för att vara Osmanska rikets bundsförvanter, och muslimers vänner. Fiendebilden förändras med tiden. Efter sekelskiftet är konflikten inte längre fransmän-mamluker, utan fransmän-muslimer. Man talar om ”den muslimska armén” (1800/01/20). Man använder sig av bilden man har av muslimer för att bedöma sina fiender:

Det skulle vara till ingen nytta att försöka förminska våra soldaters ära genom att representera mamlukerna, muslimerna i allmänhet som en hop trupper som alltid är lätta att skingra. Fanatismen hos dessa folk som, på 600-talet, sträckte sin makt ända till mitten av de tre världsdelarnas centrum, är ännu inte utslocknat, och gör dem ibland kapabla till sådana tapperhetens under som kärleken till fosterlandet inspirerar hos våra försvarare (1800/01/14).

I det här talet från nationalförsamlingen är religiös fanatism fiendens drivkraft, och deras religiösa tillhörighet är avgörande för hur deras farlighet bedöms, vare sig de ses som mer eller mindre farliga. I Paris håller en general ett tal där han beskriver en strid mellan tre tusen fransmän och ”arton tusen Barbarer”, som slutar med att ”muslimerna” tvingas välja mellan franska bajonetter eller drunkning i Medelhavet (1800/02/11). Regeringen håller en måleritävling på temat striden om Nasaret. *Le Moniteur* recenserade de olika bidragen, bland annat en tavla av Gros, där ”Den franska tapperheten bär sitt säregna tecken; det lugn som karakteriserar den, står i kontrast med Muslimernas blinda impulsivitet” (1801/09/28).

Ockupationsmaktens oro angående islam når sin kulmen när Soleyman El-Hhaleby mördar general Kléber, som tagit över efter att Bonaparte återvänt till Frankrike. Händelsen och dess drivkrafter presenteras på olika sätt i olika texter. Mordet beskrivs under Klébers begravning som ett resultat av mördarens fanatism (1800/09/06), men i ett brev från Menou till en brittisk officer som ett strategiskt resultat av Frankrikes fienders svaghet (1800/08/28). Soleyman grips, och berättar efter tortyr att han rest till Egypten på uppdrag av Ahhmed agha i Jerusalem, som lovat att skydda Soleymans pappa från trakasserier från guvernören av Damaskus (1800/12/22). Han hade även fått löften om pengar och en militär befattning (1800/12/21). Dessa motiv verkar ha varit mindre intressanta för militärkommissionens åklagare, en officer vid namn Sartelon, än den religiösa aspekten. Under rättegången berättar Sartelon om ”denne unge fanatikens karaktär”. Soleyman planerade att bli Koranläsare i en moské; han hade varit på pilgrimsfärd tre gånger, både i Mecka och Jerusalem. Religiöst delirium och ”falska idéer om islams perfektion” hade rört till det i hans huvud. Han hade förberett sig för brottet genom att åkalla det högsta väsendet, och lämna nedskrivna böner i moskén. Åklagaren noterar att Soleyman visat ett oklanderligt lugn inför både förhören och den fruktansvärda död som väntar honom, men menar att det kan vara ett resultat av fanatism, och att detta lugn inte alltid är ”oskuldens frukt” (1800/12/22).

Dagarna innan mordet hade Soleyman bott i al-Azhar-moskén, där han berättat för fyra anställda att han kommit för att delta i heliga strider. En av dem, schejk Seyd Ahhmed el-Oualy tillfrågas ”om han inte velat hindra att Soleyman begick en brottslig handling”, och svarar att de aldrig pratat om något sånt, men att Soleyman berättat att han velat ”göra dumheter” som Seyd Ahhmed el-Oualy försökt avstyra. Han förtydligar att dessa dumheter var ”att han ville gå med i den heliga striden, och att denna strid består i att döda en otrogen”. Han berättar att han sagt till Soleyman att ”Gud hade gett makten till fransmännen, och att ingenting kunde hindra dem från att styra landet” (1800/12/21), men han döms ändå till döden eftersom han inte angivit Soleyman till myndigheterna (1800/12/22).

Det andra förhöret med Soleyman ger en antydning om hur fransmännen uppfattade sitt förhållande med de religiösa ledare vars stöd de gjorde anspråk på.

Tillfrågas om han inte är en anhängare av heliga strider, och om stadens schejker inte gett honom tillstånd att döda otrogna i Kairo, för att vinna profeten Mohhameds gunst.

Svarar att han bara talat om heliga strider med de fyra schejker som han nämnt.

Tillfrågas om han inte talat med schejk Cherqaoui.

Svarar att han inte träffar denne schejk, eftersom de inte är muslimer av samma rit (1800/12/22).

Schejk Cherqaoui var ordförande i divanen som Bonaparte etablerat i Kairo (Cole, 2007, s. 182-185).

Protokollet från förhöret med Soleymans gamle lärare, Moustafa Effendy, visar tydligt att förhållanden uppfattade Koranen som ett orosmoment:

Tillfrågas om han inte lär ut koranen till sina elever.

Svarar att ja.

Tillfrågas om koranen påbjuder heliga strider, och befäller att man ska döda otrogna.

Svarar att han känner till heliga strider, och att koranen talar om dem.

Tillfrågas om han lär ut sådana principer till sina elever.

Svarar att en gammal inte har något att göra med allt det där, men att det är sant att koranen talar om heliga strider, och att den som dödar en otrogen är på väg åt det hållet.

Tillfrågas om han lärt ut sådana fina saker till Soleyman.

Svarar att han bara lärt honom skriva.

Tillfrågas om han vet att en muslim igår dödade chefsgeneralen för den franska armén, som inte tillhörde hans religion, och om, enligt koranens principer, denna handling är lovvärd och godkänd av profeten.

Svarar att den som dödar borde dödas; att vad honom anbekommer så tror han att fransmännen ära också är muslimernas ära; och att om koranen säger något annat så är inte det hans fel (1800/12/22).

Efter ungefär två år av ockupation har religionen upphört att vara ett skäl att tro att befolkningen ska vika sig för övermakten. Det faktum att muslimer delar information om Koranens innehåll med varandra är skrämmande, och skäl nog att misstänka att de konspirerar tillsammans mot fransmännen. Under rättegången begär Sartelon att Moustafa ska frikännas, vilket också sker, men faktum kvarstår att han verkar ha åtalats som Soleymans medbrottsling av den enda anledningen att han lärt sina elever om Koranen.

2.7 Vetenskapsjournalistik

Bara två av de texter som nämner studier om islam eller muslimer publicerades innan invasionen. Den ena handlar om en bok om det samtida Osmanska riket (1792/12/28), och den andra om en bok i tre volymer om Muhammeds liv (1798/06/04). Långt fler artiklar (22) var publicerade efter invasionen, och majoriteten av dessa är daterade efter ockupationens slut.⁷ En stor del av dem handlar om Indien, och

⁷ 1800/01/16, 1800/04/12, 1800/05/23, 1801/02/18, 1801/05/26, 1801/07/07, 1801/10/24, 1802/02/14, 1802/02/17, 1802/02/18, 1802/08/30, 1802/08/31, 1802/09/15, 1802/09/29, 1802/10/01, 1802/07/29, 1802/08/30, 1803/02/04,

kommer från brittiska källor, vilket diskuteras närmare under nästa underrubrik. En av de texter som publicerades efter invasionen (1800/07/07) redogör för en forskningsresa som företogs på den franska regeringens begäran mellan 1792 och 1798 i bland annat Egypten. Även om forskning uppenbarligen hände innan invasionen verkar intresset (åtminstone hos *Le Moniteur*) ha ökat efter den.

En möjlig förklaring till utvecklingen kan hittas i en text från 1794 av den framstående politikern Boissy d'Anglas. Texten mottogs varmt av nationalkonventet, som lät trycka den i sitt eget tryckeri, och annonserade försäljningen i sin officiella tidning. Den strategi som förespråkades av författaren (och fick entusiastiskt stöd) kan nog bäst beskrivas som kulturimperialism. Utbildningsinstitutioner ska ”stärka [rikets] inflytande över andra nationer”. ”På så sätt underkuvar ni nationerna, utan att er framgång kan kosta en enda tår: era fredliga och milda seder kommer bli Europas seder; era konster kommer bli andra folks konster; de kommer att hämta hos er lärdomar och lektioner”. På så sätt kommer alla människor snart att vara ”om inte franska och underkastade era lagar, så åtminstone, och det är samma sak, bröder och fria, och trogna alla era principer”. För att fylla deras museum, och därmed bidra till att göra Frankrike till världens intellektuella centrum, ville Boissy d'Anglas att forskare och konstnärer skickades till världens alla hörn för att avslöja naturens hemligheter (Guillaume, 1897, s. 637-656).

Att Boissy d'Anglas skrev det och att nationalkonventet godkände det betyder självklart inte att Direktoriets höll med fyra år senare, men det är en möjlig förklaring till varför franska makthavare tillfogade invasionen en vetenskaplig gren. Det kan ha varit ett sätt att utöka sitt inflytande över andra europeiska länder. Boissy d'Anglas ville göra intellektuella i andra länder beroende av Frankrike som samlingsplats för kunskap, och att uppmuntra intresset för Egypten som studieobjekt samtidigt som landet ockuperades av Frankrike skulle kunna ha varit ett sätt att nå det målet.

Det är också värt att nämna att Frankrike under både republiken och Bonaparte systematiskt beslagtogs arkiv och kulturarv från ockuperade europeiska länder och inympade dem i franska arkiv och museer på ett sätt som liknar det förfarande som Said beskrev som en del av orientalismens inledande fas (1979, s. 126-127). Historikern Maria Pia Donato menade att avsikten var att beslagen skulle höja rikets status, göra Paris till konstens och vetenskapernas huvudstad och fungera som en ”påtaglig manifestation av kejsardömetts makt” (Donato, 2015). Min åsikt är att Frankrikes agerande i Egypten och i Europa på den punkten var tillräckligt likartat för att de bakomliggande motiven skulle kunna vara desamma.

1803/03/07, 1803/06/06, 1803/08/17, 1802/11/26.

2.8 Efter ockupationen

Ett antal artiklar publicerades efter ockupationens slut som var uppenbart beroende av den för att kunna skrivas,⁸ men dessa är i minoritet bland de texter som nämner något av de använda sökorden. Det mest slående är hur stor del av sökresultaten från 1801 till 1803 som kommer från brittiska källor och/eller handlar om områden som briterna koloniserar.⁹ Andra texter är inte skrivna av briter, men redogör för studier av områden där briterna vill öka sitt inflytande (1802/08/30), eller där andra europeiska makter försöker ta över (1802/09/29, 1802/10/01).

Andra artiklar har skickats till *Le Moniteur* från Osmanska riket och rapporterar händelser däriifrån (1803/09/29, 1803/10/13). Eftersom fransmän inte tilläts uppehålla sig inom riket medan kriget pågick var en del av den information som kunde samlas in till *Le Moniteur* därför beroende av ockupationens slut.

En artikel om hur Frankrikes ambassadör till Porten mottogs visar att diskursen till viss del återgått till vad den var innan invasionen. När man nu återigen vill stärka sina band till Osmanska riket visar det sig att man inte hållit fast vid idén att sharifen av Mecka är islams främsta auktoritet. Ambassadören hälsar sultanen som ”Muslimernas mycket höge, mycket excellent, mycket mäktige och mycket storsinte och oövervinnlige kejsare”, och han konstaterar att han är glad att kunna rapportera att han ”varit vittne till den respektfulla kärlek som alla trogna Muslimer har till” sultanen. Även förhållandet till den muslimska befolkningen har vridits tillbaka till vad det var innan invasionen. ”Hela folket i denna enorma huvudstad verkade ha samlats till ambassadörens genomfart. Muslimernas välsignelser slutade inte att brista ut. De återfann vänner som de hade trott förlorade” (1803/05/11).

3 Slutsatser

Svaret på frågan om invasionen förändrade hur *Le Moniteur* skrev om islam och muslimer är uppenbarligen ”ja”. Omedelbart efter landstigningen började franska makthavare använda sig av islam för att säkra sin egen kontroll över Egypten. Fransmän tog sig rätten att omdefiniera religionen för att kunna använda islam som ett verktyg mot muslimer. Återberättandet av dessa strategiska val i en fransk dagstidning var förmodligen tänkt att öka den franska befolkningens stöd för ockupationen, och verkar även ha höjt Bonapartes anseende bland vissa.

Det motstånd som ockupationen stötte på efterhand förstods i religiösa termer, och islam började framställas som ett hot. Det var inte en ny idé. Redan innan invasionen sågs Egyptens muslimska befolkning som ett hinder mot kolonialismen, men det var inte någonting som förmedlades till *Le*

⁸ 1802/08/09, 1802/08/18, 1802/08/31, 1802/09/15.

⁹ 1801/06/29, 1801/07/05, 1801/08/25, 1801/09/23/, 1801/10/24, 1802/01/05, 1802/01/15, 1802/02/14, 1802/02/17, 1802/02/18, 1802/03/17, 1802/08/18, 1802/10/27, 1802/11/17, 1802/11/18, 1802/11/18, 1803/06/06, 1803/11/26.

Moniteurs franska publik under ockupationens första tid. Den vändning som diskursen tog verkar dessutom inte ha varit så drastisk att den inte kunde vändas tillbaka när det blev politiskt lönsamt.

Den egentliga frågan som kommer ur den teoretiska utgångspunkten i Saids *Orientalism* är huruvida de förändringar som invasionen orsakade ligger till grund för den diskurs som ägde rum efter ockupationens slut. Det är svårare att säga att så är fallet utifrån det material jag undersökt. De mest slående förändringarna var så tydligt förbundna med ockupationens intressen att de inte verkar ha överlevt dess slut. Idén att islam skulle göra Egyptens befolkning mer benägna att ge ockupationen sitt stöd spreds inte ens så länge, utan byttes ut mot bilden av islam som en essentiellt fientlig kraft. Det är tydligt att fransmännen använde sig av tidigare studier om islam på det sätt som Said beskrev, men det religiösa framgångsnarrativets korta livslängd gör det svårt att hålla med om Saids påstående att den religiösa propagandans succé skulle ha legitimerat orientalismens framtida utveckling. *Le Moniteur* var den franska regeringens propagandaorgan efter 1799, och inte ens där framställs strategin som effektiv efter ockupationens första år.

En stor del av *Le Moniteurs* artiklar som nämner islam och muslimer efter ockupationen kommer från brittiska källor och handlar om befolkningar som briter vill kontrollera. Min åsikt är att invasionen av Egypten därför inte hade avgörande betydelse för utvecklingen av en imperialistisk diskurs, åtminstone när det gäller *Le Moniteur* och islam, eftersom den koloniala dynamik som ligger till grund för utsagorna om islam efteråt inte var beroende av Egypten eller fransk kolonialism för att finnas till. Brittisk imperialism är därför en del av svaret på den andra frågan, om vilka andra faktorer som kan ha legat till grund för diskursens utveckling.

Bernard Lewis menade att Indien studerades som ett resultat av kolonialismen, men att detsamma inte gällde för islam, och Said studerade araber och islam inom orientalismen som ett distinkt område som han skiljde från orientalismens hantering av Indien. De flesta studier som *Le Moniteur* rapporterade om som nämner islam och muslimer handlar om muslimer i Indien, vilket betyder att Indien och islam oftast omtalas under samma förutsättningar. Man börjar inte lära sig om islam som ett led i kolonialismen, men det verkar ändå som att det koloniala perspektivet tar över med tiden. De källor man använder efter ockupationens slut är fortfarande till större delen koloniala källor, även om de inte kommer från franska kolonier.

Av innehållet i *Le Moniteur* att döma verkar det inte som att möjligheterna att studera islam förbättrades avsevärt av invasionen. Fransmän reste och forskade i muslimska länder (inklusive Egypten) flera år tidigare, och eftersom invasionen ledde till krig med Osmanska riket förlorade fransmännen rätten att befinna sig på Osmanskt territorium under ockupationen, vilket begränsade deras

tillgång till information utanför just Egypten. Jag tror därför att det är ökande intresse som ligger bakom den växande mängden vetenskapsrapportering, snarare än ökande tillgång till information. Valet att uppmuntra studier kan ha haft flera motiv, men jag anser att kulturimperialism är en möjlig förklaring. Den franska staten kan ha uppmuntrat forskning i Egypten för att stärka Frankrikes status i Europa.

Det faktum att *Le Moniteur* samlar texter som ursprungligen är riktade till olika mottagare är också en förklaring till de motsägelser som framträder när man jämför olika artiklar med varandra. Olika bilder av islam och Frankrikes förhållande till islam målas upp beroende på hur man vill påverka olika primära läsare, men i slutändan återanvänds de i metropolen för att uppnå samma effekt på samma publik.

4 Referenser

4.1 Källor

Bertrand, [H.-G]. (1847). *Campagnes d'Égypte et de Syrie 1798-1799*. Paris: Imprimeurs-unis.

Gabarti, A. (1838). *Journal d'Abdurrahman Gabarti, pendant l'occupation française en Égypte*. Paris.

Guillaume, M. J. (red.) (1897). *Procès-verbaux du comité d'instruction publique de la convention nationale*, vol. 3. Paris: Imprimerie Nationale.

La gazette nationale, ou le moniteur universel. Från <https://www.retronews.fr/titre-de-presse/gazette-nationale-ou-le-moniteur-universel>

Las Cases, [E.] (1824). *Mémorial de Sainte-Hélène*, vol. 3. Paris: de Lebègue.

4.2 Litteratur

'Abd al-Mu'ti, H., M. (1999). Le sharîf de La Mecque et les français durant l'expédition d'Égypte. *Égypte/Monde arabe*, (2)1, 151-160. Från <https://journals.openedition.org/ema/758>

al-Khûlî, R. (1999). La résistance populaire à l'occupation française en Basse-Égypte (1798-1801). *Égypte/Monde arabe*, (2)1, 205-209. Från <https://journals.openedition.org/ema/770>

al-Sayyid Marsot, A., L. (1999). L'expédition d'Égypte et le débat sur la modernité. *Égypte/Monde arabe*, (2)1, s. 47-54. Från <https://journals.openedition.org/ema/716>

Bergström, G. & Boréus, K. (red.) (2005). *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 2., [omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur.

Bilici, F. (2003). L'Islam en France sous l'Ancien Régime et la Révolution: attraction et répulsion. *Rives méditerranéennes*, 14, 17-37. Från <https://journals.openedition.org/rives/406>

Cole, J. (2007). *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*. New York: Palgrave Macmillan.

Enan, L. (1999). « Si tu le sais, alors c'est une catastrophe... ». La commémoration : pourquoi, pour qui ? *Égypte/Monde arabe*, (2)1, 13-24. Från <https://journals.openedition.org/ema/710>

Donato, M., P. (2015). Des hommes et des chartes sous Napoléon. Pour une histoire politique des archives de l'Empire (1809-1814). *Annales historiques de la Révolution française*, 382. Från <https://journals.openedition.org/ahrf/13550>

- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1969/2002). *Vetandets arkeologi*. [Ny utg.] Lund: Arkiv.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. New York: Pantheon
- Furet, F. (1995). *Revolutionary France: 1770-1880*. Oxford: Blackwell.
- Hofer, [J.-C.-F]. (1863). *Nouvelle biographie générale*. Paris: Firmin Didot Frères.
- Kendal, G. & Wickham, G. (1999). *Using Foucault's Methods*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
- Kulstein, D. I. (1966). The Ideas of Charles-Joseph Panckoucke, Publisher of the *Moniteur Universel*, on the French Revolution. *French Historical Studies*, 4(3), 304-319
- de Lavergne, N. (2007). Sur la réédition de la Description de l'Égypte en DVD. *Égypte/Monde arabe*, (3)4, s. 345-352. Från <https://journals.openedition.org/ema/1788>
- Lewis, B. (1993). *Islam and the West*. New York: Oxford University Press.
- Massad, J. (2004). The Intellectual Life of Edward Said. *Journal of Palestine Studies*, 33(3), s. 7-22.
- Massad, J. (2015). *Islam in Liberalism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Michon, G. (1920). Robespierre & la guerre (1791-1792). *Annales révolutionnaires*, 12(4), s. 265-311
- Nilsson, R. (2008). *Foucault – en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Nelson, C. & Woods, R., H. (2011). Content Analysis. I Stausberg, M. & Engler, S. (red.), *The Routledge handbook of research methods in the study of religion*. Abingdon, Oxon: Routledge.

5 Appendix

Mais la France, la France! Point de repos qu'elle n'ait fait de l'Univers entier une République. C'est le sabre à la main, comme Mahomet convertissait à l'alcoran, qu'elle essaie de convertir de force toutes les Nations à sa déclaration des droits de l'homme (1792/12/26).

O vous, puissances aveugles, qui pourriez desirer dans votre coeur l'abaissement de la France, ou qui restez dans une sécurité dangereuse, spectatrices de ses dangers et de ses combats, voyez au Nord cette coalition ambitieuse, arrachant les Peuples de leurs deserts, pour les précipiter sur le territoire des autres Peuples, envahissant le territoire antique et sacré des Polonais, méditant la conquête du trône des descendants de Mahomet, et menaçant de ses fers le reste de l'Europe (1796/02/08).

Il n'en est pas de l'évangile de la liberté, comme de celui de Mahomet: crois ou meurs, ont pu servir de préface au *Coran*: son auteur était armé d'une épée; vous n'avez qu'une branche d'olivier: il lui suffirait d'entraîner, vous avez besoin de convaincre: il voulait rassembler autour de lui des enthousiastes, des soldats et des esclaves, vous cherchez des disciples, des frères et des égaux (1796/03/24).

On parle de cette triple alliance et des vastes projets de la moderne Sémiramis, comme on parlerait d'une comète. Beaucoup de ces publicistes qui dirigent dans leurs feuilles le sort des empires, assurent, avec une confiance admirable, qu'il n'est plus possible d'empêcher la chute des enfans de Mahomet (1796/06/28).

Deux commissaires français qui sont ici, font insinuer aux Turcs par leurs interprètes qu'ils viennent s'unir aux musulmans, pour combattre les ennemis de la religion de Mahomet et d'Ali. Cela fait un grand effet sur le peuple; et en propageant ces idées, ils pourront avoir autant de monde qu'ils voudront pour se battre (1798/08/03).

Les Peuples avec lesquels nous allons vivre sont Mahométans; leur premier article de foi est celui-ci: Il n'y a pas d'autre Dieu que Dieu, et Mahomet est son prophète. Ne les contredisez pas; agissez avec eux comme nous avons agi avec les Juifs, avec les Italiens; ayez des égards pour leurs Muphtis et leurs Imans, comme vous avez eu pour les rabbins et les évêques; ayez pour les cérémonies que prescrit l'Alcoran, pour les mosquées, la même tolérance que vous avez eue pour les couvens, pour les synagogues, pour la religion de Moïse et de Jésus-Christ (1798/09/29)

Depuis long-tems ce ramassis d'esclaves achetés dans le Caucase et la Géorgie, tyrannise la plus belle partie du Monde; mais Dieu, de qui dépend tout, a ordonné que leur empire finît.

Peuples de l'Egypte, on dira que je viens pour détruire votre religion; ne le croyez pas: répondez que je viens vous restituer vos droits, punir les usurpateurs, et que je respecte, plus que les Mamelouks, Dieu, son prophète, et l'Alcoran. Dites-leur que tous les hommes sont égaux devant Dieu; la sagesse, les talens et les vertus, mettent seuls de la différence entre eux (1798/09/29).

Y a-t-il une belle terre? elle appartient aux Mamelouks; y a-t-il une belle esclave, un beau cheval, une belle maison? cela appartient aux Mamelouks. Si l'Egypte est leur ferme, qu'ils montrent le bail que Dieu leur a fait; mais Dieu est juste et miséricordieux pour le Peuple.

[...]

Cadis, Cheikhs, Imans, Schorbadgis, dites au Peuple que nous sommes amis des vrais Musulmans. N'est-ce pas nous qui avons détruit le pape, qui disait qu'il fallait faire la guerre aux Musulmans? N'est-ce pas nous qui avons détruit les chevaliers de Malthe, parce que ces insensés croyaient que Dieu voulait qu'ils fissent la guerre aux Musulmans ? N'est-ce pas nous qui avons été dans tous les siècles les amis du Grand-seigneur (que Dieu accomplisse ses desirs), et l'ennemi de ses ennemis? Les Mamelouks, au contraire, ne se sont-ils pas révoltés contre l'autorité du Grand-seigneur, qu'ils méconnaissent encore ? Ils ne suivent que leurs caprices (1798/09/29)

Le citoyen Lachevardiere, consul à Palerme écrit que le roi de Naples a porté à peine de mort contre ceux de ses sujets qui approvisionneraient Malthe; que l'armée de Bonaparte est maintenant en Syrie; que ce général, par sa justice et la sagesse de sa conduite, se fait regarder, dans le pays, comme un envoyé de Mahomet (1798/10/11).

Aussitôt Bonaparte fit la proclamation dont je t'envoie copie; tu croiras peut-être qu'elle a été dictée par un musulman: non, mon ami; celui que Mahomet inspire aujourd'hui, est le même homme qui demandait au pape sa sainte bénédiction; il respecte par-tout et sait même mettre à profit les préjugés des Nations. (tel est le propre du génie.) (1798/10/12)

Ils promettent encore de ne point trahir l'armée française, de ne jamais chercher à lui nuire, de ne point agir contre ses intérêts, et de n'entrer dans aucun complot qui pourrait être formé contre elle. [...]

Le général en chef a aussi promis solennellement de ne jamais forcer aucun des habitans de changer sa religion, et de ne jamais exiger aucune innovation dans les pratiques religieuses; mais qu'au contraire son intention était que tous les habitans restassent dans leur religion (1798/10/21).

L'armée y gagne d'un côté pour le succès, et de l'autre les Egyptiens, toujours superstitieux, semblent croire que Bonaparte correspond avec Mahomet, ce qui les rend stupéfaits de soumission et de crainte devant le général français (1798/11/15).

S. Il étendit la main de la rapine sur les terres, les moissons, les chevaux de l'Egypte...

B. Et sur les esclaves les plus belles, très-saint Muphti. Allah a desséché sa main. Si l'Egypte est sa ferme, qu'il montre le bail que Dieu lui a fait, mais Dieu est juste et miséricordieux pour le Peuple [...]

B. Et si j'ai tempéré par ordre d'en haut l'orgueil du vicaire d'Issa, en diminuant ses possessions terrestres, pour lui amasser des trésors célestes, dites, n'était-ce pas pour rendre gloire à Dieu dont la miséricorde est infinie?

M. (d'un air [sic] interdit) Le muphti de Rome était riche et puissant; mais nous ne sommes que de pauvres muphtis. [...]

S. Tu as épargné le vicaire d'Issa et tu l'as traité avec clémence en bonté.

B. C'est un vieillard que j'honore; (que Dieu accomplisse ses devoirs, quand ils seront réglés par la raison et la vérité!) mais il a le tort de condamner au feu éternel tous les musulmans, et Allah [sic] défend à tous l'intolérance (1798/11/27)

Il se plut encore à informer la députation qu'il était pénétré de la vérité inconstable qu'il n'y avait d'autre Dieu que Dieu; que les Français, en général, étaient remplis de la vénération pour notre

prophete et le livre de notre sainte loi, et que beaucoup d'entre eux étaient même convaincus de la supériorité de l'islamisme sur toutes les autres religions; et en preuve, le général cita la délivrance de tous les musulmans qu'il trouva esclaves à Malte lorsqu'il eut le bonheur de s'en emparer, la destruction des églises chrétiennes et des croix dans les États qu'il a conquis, et particulièrement dans la ville de Venise, où il a fait cesser les vexations qu'on faisait aux musulmans; le renversement du trône du pape, qui légitimait le massacre des fideles, et dont le siege était à Rome. Cet ennemi éternel de l'islamisme, qui faisait croire aux chrétiens que c'était une œuvre méritoire aux yeux de Dieu que de verser le sang des vrais croyans, n'existe plus pour le repos des fideles sur lesquels le Tout-Puissant veille avec bonté (1798/12/22)

Nous sommes aujourd'hui certains que les bruits d'une insurrection au Caire étaient très-fondés. Comme en Europe, elle a eu parmi les Turcs le fanatisme religieux pour prétexte, et le besoin de dominer pour véritable cause (1799/01/09).

Y aura-t-il un homme assez aveugle pour ne pas voir que le destin dirige toutes mes opérations? Y aurait-il quelqu'un assez incrédule pour révoquer en doute que tout dans ce vaste Univers est soumis à l'empire du destin.

Faites connaître au peuple que depuis que le monde existe, il était écrit qu'après avoir détruit les ennemis de l'islamisme, fait abattre les croix, je viendrais du fond de l'Occident, remplir la tâche qui m'a été imposée (1799/04/19).

"O guerre monstrueuse! Ô honte! Ô scandale de cet âge philosophique! Ô coalition absurde de quelques tyrans célèbres par leur démence! L'Angleterre, qui vante son esprit de liberté, s'arme pour le despotisme; le successeur de Mahomet, pour le rétablissement de la foi chrétienne (1799/06/13).

Les volontaires sont des jeunes gens qui, mus par l'enthousiasme du moment, s'arment pour aller combattre les infideles, et les forces à se faire musulmans; mais bientôt convaincus qu'il n'est pas facile de les vaincre, ils désertent par troupes

[...]

Leur ignorance est telle, qu'ils regardaient les figures de géométrie comme des sacrilèges employés par les chrétiens pour perdre Constantinople. [...] Le grand-seigneur lui-même partage quelque fois ces préventions superstitieuses: il a congédié les militaires et les ouvriers que la France lui avait envoyés. Les turcs ont conservé leur ignorance, leur maladresse à la guerre, et tout les défauts de leur système militaire. Ils ont été continuellement battus depuis un siècle; mais ils n'ont jamais cherché quelles étaient les causes de ces revers, et par quels moyens ils pourraient en prévenir de nouveaux; imbus du dogme de la fatalité, ils sont persuadés qu'ils tenteraient en vain d'éviter leurs défaites; ils les regardent comme la punition de leurs péchés (1799/06/27)

Les français de l'armée d'Egypte conquièrent tout ce qu'il y a d'agréable et d'utile dans les pays où ils se trouvent. A l'exemple des généraux de l'armée d'Italie qui s'étaient liés par des mariages à plusieurs familles de ce pays, ils ont mêlé le sang français au sang oriental, et le général Menou, qui a épousé une jolie égyptienne, est appelé, par ses frères d'armes, le général Abdalaam (1799/10/08).

C'est avec la fille du maître des bains de Rosette et dans une mosquée que s'est marié le général Menou (1799/10/10)

Le général recommandait en outre aux commandans des provinces de saisir toutes les occasions de faire sentir aux principaux du pays qu'il était tems que le gouvernement des osmanlis (des ottomans), gouvernement qui avait été plus tyrannique que celui des malouks même, finît, et qu'il était contre l'esprit du koran que des osmanlis et des gens de Constantinople vissent administrer la justice à un peuple dont ils n'entendent pas la langue: "que ce n'est que trois ou quatre siècles après la mort du prophète, que Constantinople a été musulman; que si le prophète venait sur la terre, ce ne serait pas a Constantinople qu'il établirait sa demeure, mais dans la ville saint du Kaire, sur les bords du Nil; que le chef de la religion musulmane est notre ami le cheryf de la Mekke, tout comme la véritable science existe dans l'assemblée des u'lémas du Kaire, sans contredit les plus savans de tout l'empire; et que l'intention du général en chef est que tous les qâdys soient natifs d'Egypte, à moins qu'ils ne soient des saintes villes de la Mekke et de Médine." (1799/11/06)

La fête du prophète a été célébrée au Kaire avec la plus grande pompe. Le général pour prouver aux habitans qu'il ne voulait point attenter à leur croyance ni détruire leur religion, donna à cette fête beaucoup plus d'éclat qu'elle n'en avait encore eu. Il est bon d'observer que les principaux officiers turks faits prisonniers à la bataille d'Abour-kyr étaient présens. On peut croire que cette circonstance contribua beaucoup à l'appareil que le général déploya dans cette fête, afin de faire publier dans tout l'empire ottoman sa vénération pour le prophète, et dissiper tous les préjugés religieux qu'on avait inspirés contre lui dans l'esprit des musulmans.

Le soir, toutes les troupes qui étaient au Kaire, éclairées par une grande quantité de flambeaux, allèrent rendre visite au chekh, el-Bekry. Le général avait dîné chez ce cheikh avec Mustapha-Pacha et les principaux officiers faits prisonniers à la bataille d'Aboukir. Le général en chef assista à la lecture de différens poèmes arabes en l'honneur du prophète. Ensuite, au milieu des grandes cheikhs, il fit faire la priere, et se fit réciter la généalogie du prophète. Le pacha et tous les prisonniers turks ne revenaient pas de leur surprise de voir le respect que les français avaient pour l'islamisme et la loi du prophète (1799/11/06).

Pendant cet intervalle, les mamlouks qui avaient pris position à Houë, distant de nous de trois journées, charchaient à nous susciter des ennemis de tous les côtés; déjà Mourad-Bey avait écrit aux chefs du pays de l'Yambo et de Jedda, pour les inviter à passer la mer, et venir se joindre à lui pour défendre la religion de Mahomet, qu'un petit nombre d'infidelles voulait détruire; qu'avec leurs secours, nous écraser tous serait l'affaire du'un moment (1799/12/28).

Ce serait en vain qu'on chercherait à diminuer la gloire de nos soldats en représentant les mameloucks, les musulmans en général comme un ramas de troupes toujours faciles à disperser. Le fanatisme de ces peuples qui, au 7e siecle, a étendu leur pouvoir jusqu'au centre des trois parties du monde, n'est point encore éteint, et les rends quelquefois capables de ces prodiges de valeur que l'amour de la patrie inspire à nos défenseurs (1800/01/14).

La lettre du grand-visir était adressée au général Bonaparte, et l'effendy a assuré que l'on ignorait son départ au quartier-général de l'armée musulmane (1800/01/20).

Trois mille français, vous le savez, fondent sur dix-huit mille Barbares, les enfoncent, les renversent, et les serrent entre leurs rangs et la mer; la terreur de nos bayonnettes est telle que les musulmans forcés à choisir leur mort se précipitent dans les abymes de la Méditerranée (1800/02/11).

N'a-t-il pas déclaré, dans les termes les plus formels, que les français étaient musulmans?

Cette phrase serait bien dans une homélie de l'archevêque de Cantorbery, ou dans un monitoire du grand inquisiteur de Lisbonne (1800/03/07)

Il répandit dans les provinces des firmans dans lesquels les français étaient représentés comme infidèles, ennemis de l'islamisme, infracteurs des traités: [...] enfin, il enjoignit à tous, sous peine d'être traités comme rebelles, de se réunir au nom de la religion et du souverain, pour exterminer les français, que leur petit nombre et la terreur de ses armes avaient glacés d'effroi (1800/12/17).

Cette vénalité des magistratures n'avait point lieu au tems des premiers princes qui ont gouverné les musulmans, lorsque l'islamisme était encore dans toute sa pureté; elle est dès ce moment abolie en Egypte (1800/12/18)

Dieu et Mahomet son prophète leur ordonnent de vous rendre la justice; je le leur ordonne de même[...] Je viens, ô habitans d'Egypte, de créer un tribunal suprême au Kaire : il est composé des cheykhhs les plus recommandables par leur sagesse, leurs vertus et leur désintéressement; ils sont destinés à maintenir la religion dans sa pureté, et à vous juger. Je suis convaincu qu'ils s'acquitteront de leurs fonctions, ainsi que doivent le faire des hommes qui craignent Dieu et son prophète (1800/12/18).

Interrogé s'il n'a pas voulu empêcher Soleyman de commettre une action criminelle.

Répond qu'il ne lui a jamais parlé de cela; que cependant il lui a raconté qu'il voulait faire des folies, dont il a cherché à le détourner.

Interrogé quelles étaient les folies dont il lui a parlé.

Répond qu'il lui a dit qu'il voulait entrer dans le combat sacré, et que ce combat consiste à tuer un infidèle, sans cependant qu'il lui ait nommé personne; qu'il a voulu l'en détourner, en lui disant que Dieu avait donné le pouvoir aux français, et que rien ne pouvait les empêcher de gouverner le pays (1800/12/21).

Interrogé s'il n'enseigne pas le qoran à ses élèves.

Répond que oui.

Interrogé si le qoran ordonne les combats sacrés, et prescrit de tuer les infidèles.

Répond qu'il connaît les combats sacrés, et que le qoran en parle.

Interrogé s'il enseigne de pareils principes à ses élèves.

Répond qu'un vieillard n'a rien à faire dans tout cela; mais qu'il est vrai que le qoran parle des combats sacrés, et que celui qui tue un infidèle est dans le chemin de la direction.

Interrogé s'il a appris d'aussi belles choses à Soleyman.

Répond qu'il ne lui a appris qu'à écrire.

Interrogé s'il sait qu'un musulman a tué hier le général en chef de l'armée française, qu'il n'était pas de sa religion, et si, d'après les principes du qoran, cette action est louable et approuvée par le prophète.

Répond que celui qui tue doit être tué; que quant à lui il croit que l'honneur des français est aussi l'honneur des musulmans; et que si le qoran dit autre chose, ce n'est pas sa faute (1800/12/22).

Interrogé s'il n'est pas de la secte des combats sacrés, et si les cheykhhs de la ville ne l'ont pas autorisé à tuer au Kaire les infidèles, pour gagner les bonnes grâces du prophète Mohammed.

Répond qu'il a parlé des combats sacrés seulement aux quatre cheykhhs qu'il a nommés.

Interrogé s'il n'en a pas parlé au cheykh Cherqaoui.

Répond qu'il ne voit pas ce cheykh, parce qu'ils ne sont pas musulmans du même rit (1800/12/22)

Des informations ont été prises sur le caractère de ce jeune fanatique: il est reconnu qu'il se prépare à être reçu lecteur du qoran dans une mosquée; qu'il est à Jérusalem pour un pèlerinage; qu'il en a déjà fait deux autres à la Mekke et à Médine, et que le délire religieux est porté au plus haut degré dans sa tête trouble par de fausses idées sur la perfection de l'islamisme, dont il croit que ce qu'il appelle les combats sacrés et la mort des infidèles, sont le gage le plus précieux et le plus assuré.

[...]

Muni d'un poignard, il arrive vers le milieu du mois de floréal au Kaire, où il a déjà passé trois ans; il se loge, suivant ses instructions, à la grande mosquée, et se prépare au crime pour lequel il y est envoyé, par des invocations à l'être suprême, et des prières écrites qu'il place sur les murs de la mosquée.

Il y est reçu par quatre lecteurs du qoran, nés comme lui dans la Syrie; il leur fait part de sa mission, les en entretient à chaque instant, et n'en est détourné que par la difficulté de l'entreprise, et le danger qu'ils trouvent à l'exécuter.

[...]

Dans les interrogatoires qu'il a subis, et à la vue des supplices qui l'attendent, il conserve un calme inaltérable qui devait être le fruit de l'innocence, mais qui trop souvent aussi est le partage du fanatisme (1800/12/22).

Habitans de l'Egypte, le koran qui est le livre de justice par excellence, a défendu le vol sous les peines les plus sévères. Dans tous les pays où il existe de bons gouvernemens et des hommes craignant Dieu, les voleurs sont punis par les châtimens les plus terribles (1801/01/05)

L'objet de la conquête de l'Egypte n'était point d'asservir une contrée, mais de recréer des établissemens commerciaux, de rouvrir des communications avec un pays qui fut le centre de l'Univers. Il fallait le conquérir par les lois autant que par les armes; il fallait utiliser ses moeurs, ses habitudes, sa religion, en les employant habilement comme des moyens du législateur, mais en les respectant comme la propriété des habitans (1801/01/14).

Chaque pouvoir à son contre-poids. Celui du sultan même à le sien, quoiqu'il soit immense, puisqu'en qualité de successeur des califes, il est souverain, législateur, pontife, et chef suprême de la religion. L'histoire, dit l'auteur, présente une foule d'exemples des sultans et des visirs tués ou déposés, pour des injustices et des vexations un peu trop révoltantes. Cette résistance est celle de la nature ou des choses; elle est en quelque sorte matérielle et momentanée, mais il en est une dans le gouvernement turc qui est d'opinion, et qui est permanente; elle réside dans le corps des *ulémas*, qui réunit le pouvoir judiciaire au pouvoir religieux.[...] c'est là la véritable borne où s'arrête, en Turquie, le despotisme (1801/07/07)

La valeur française y porte son empreinte particulière; le calme qui la caractérise, contraste avec l'aveugle impétuosité des Musulmans (1801/09/28).

"Mais le 7e siècle vit éclore une révolution religieuse et politique, qui devait changer la face du globe, si elle n'eût trouvé dans l'Europe la barrière qui s'opposa à ce qu'elle devînt universelle. Mahomet fonde en Arabie une secte dont il répand la doctrine le sabre à la main: la terreur et

l'enthousiasme lui soumettent des contrées immenses. Les califes, ses successeurs, après avoir rapidement conquis la Syrie, la Perse, L'Egypte, se trouverent encore trop resserrés dans cette partie du Monde, et firent déborder leurs troupes, comme un torrent, sur ce qui restait aux Romains de leurs conquêtes en Afrique.

”Ces Arabes y eurent des succès d'autant plus prompts, que les Maures retrouvaient en eux un peuple avec lequel ils avaient des rapports de moeurs et d'habitudes. Il est à remarques, en effet, que l'Afrique septentrionale n'a été originairement peuplée que du reflux des nations asiatiques. Ces premières liaisons établies rendirent plus faciles l'adoption d'une religion plus douce, et qui procurait plus de lumières à ses sectateurs (1802/10/01).

”Très-haut, très-excellent, très-puissant et très-magnanime et invincible empereur des Musulmans, Sultan Sélim, en qui resplendissent l'honneur et la vertu”

”Heureux d'avoir à témoigner à votre hauteesse les sentimens de l'inaltérable amitié du très-magnanime PREMIER CONSUL, je le suis encore plus de pouvoir apprendre à mon gouvernement, que j'ai été le temois de l'amour respectueux que vous portent tou les fideles Musulmans;”

[...]

Le peuple entier de cette vaste capitale semblait être accouru sur le passage de l'ambassadeur. Les bénédictions des Musulmans ne cessèrent d'éclater. Ils retroivaient des amis qu'ils croyaient perdus (1803/04/11).

”Il avait beaucoup parlé de la Légion d'honneur, du recueil de Goldsmith, et du Moniteur. Il disait, à l'occasion de celui-ci, qu'assurément c'était une chose bien remarquable et dont bien peu d'autres pourraient se vanter, que d'avoir traversé la révolution si jeune et avec tant de fracas, sans avoir à redouter le Moniteur. 'Il n'est pas une phrase, disait-il, que j'aye à en faire effacer. Au contraire, il demeura infailliblement ma justification toutes les fois que je pourrai en avoir besoin.’” (Las Cases, 1824, s. 271).

”Tout ce qui avait été difficile, devint facile; tout ce qu'on n'avait pu obtenir que les armes à la main, s'obtint de bonne volonté et sans efforts” (Bertrand, 1847, s. 221-222).

Il est fort douteux que Napoléon ait voulu lui-même conserver par une relation, dont il eût été l'auteur, le souvenir d'un stratagème politique d'une moralité aussi contestable. [...] Mais on doit remarquer que *le Moniteur* en l'an VII n'était pas un journal officiel; que, soumis alors à l'influence du Directoire, ce journal a pu se prêter à quelque maligne invention des hommes hostiles à la gloire du général Bonaparte ; que si Napoléon, de retour en Europe, n'a pas protesté contre cette publication du *Moniteur*, il y eut à cela bien des raisons ; nous n'en citerons qu'une : l'embarras pour le premier consul de rappeler l'attention, même par un démenti, sur ce qu'il avait réellement fait et dit en Égypte, sinon pour les sceptiques de Paris du moins pour les croyants du Caire (Hoefler, 1863, s. 447).

Parmi les institutions politiques destinées à cimenter de plus en plus l'édifice de la liberté nationale, celles qui peuvent influer sur l'esprit humain, et, en étendant les lumières de la raison, créer ou régénérer les moeurs publiques, sans lesquelles tout gouvernement n'a qu'une existence momentanée et précaire; celles dont le résultat doit être nécessairement d'accroître la prospérité de l'empire, d'étendre et de fortifier son influence sur les autres nations ses rivales, et de préparer dans le corps social lui-même de nouveaux moyens d'en conserver l'organisation et l'indépendance; celles-là, dis-

je, doivent attirer essentiellement les regards d'une réunion d'hommes appelés à compléter la régénération d'un grand peuple, à créer pour les siècles et pour l'univers, et à mettre en action le véritable système de la félicité publique, enfin à empêcher qu'aucune des chaînes déjà brisées, dont les tyrans de la terre s'étaient servis pour consolider leur domination, ne puisse jamais être renouée. [...]

Voulez-vous, au lieu d'être heureux, porter la terreur au bout du monde? voulez-vous être craint et redouté? voulez-vous asservir la terre, et régner sur elle par la victoire? Mais un gouvernement comme le vôtre, mais les principes sur lesquels il est établi, ne s'allient point avec le désir des conquêtes : il est un empire saint que vous pouvez exercer sans crime, et dont le sceptre est dans vos mains; c'est celui de la raison. Vous avez été sous le despotisme le peuple le plus éclairé de l'univers, soyez-le encore avec la liberté. Rendez les autres nations tributaires, non de votre autorité politique, non de votre gouvernement, mais de vos talents et de vos lumières; et forcez-les à vous être soumises par le sentiment de vos bienfaits; il existe une dictature pour les peuples, dont le joug ne répugne point à ceux qui se courbent sous lui : c'est la dictature du génie; appelez donc le génie au milieu de vous; naturalisez-le sur votre territoire, afin d'exercer son propre empire et de régner par son influence; qu'il trouve des temples parmi vous, et que les peuples qui vous environnent y viennent l'adorer et le servir.

Ainsi, vous conserverez sur la terre la seule suprématie compatible avec la véritable liberté, avec vos institutions paisibles, avec le bonheur qu'elles vous promettent: celle de l'opinion.

Ainsi, vous subjuguerez les nations, sans que vos succès puissent coûter une seule larme : vos mœurs paisibles et douces seront bientôt celles de l'Europe; vos arts seront ceux des autres peuples; ils viendront en puiser parmi vous les préceptes et les leçons, et vous ne les leur donnerez qu'imprégnés, si je puis parler ainsi, des principes de cette liberté que l'univers attend de vous. Laissez aux despotes sanguinaires le désir de régner par les armes; il est une force pour vous dont l'effet est bien plus puissant et l'attrait plus irrésistible, c'est celle de la persuasion; c'est celle qui, lorsque les Tartares eurent conquis le plus vaste empire de l'Asie, les força de se naturaliser sur son territoire, et d'adopter les mœurs et les usages du peuple qu'ils venaient de vaincre, dont ils se montrèrent ainsi moins les conquérants que la conquête : ce sera par elle que vous pourrez réaliser ces projets de République universelle, sans que les bases de vos institutions en puissent être blessées; ce sera par elle que l'on verra tous les hommes, sinon français et assujettis à vos lois, du moins, et ce qui est la même chose, frères et libres, et fidèles à tous vos principes (Guillaume, 1897, s. 637-656).

Personne n'aime les missionnaires armés ; et le premier conseil que donnent la nature et la prudence, c'est de les repousser comme des ennemis (Michon, 1920, s. 280).